

DOI: 10.7596/taksad.v8i4.2105

Citation: Tekin, Z., & Karaca, A. M. (2019). Cizvit Misyonerlerinin Kayseri'deki Eğitim Faaliyetleri: II. Abdülhamid Dönemi. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(4), 508-525. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2105>

Cizvit Misyonerlerinin Kayseri'deki Eğitim Faaliyetleri: II. Abdülhamid Dönemi

Education Activities of Jesuit Missionaries in Kayseri During the Reign of the Abdulhamid II

Zeki TEKİN¹, Ayşe Mine KARACA²

Abstract

In the late sixteenth century, Catholic Jesuit Missionaries who were active in the Ottoman Empire lands gained momentum after capitulation regulation concerning religious freedom and protection. They opened new schools and educational institutions in the suitable places as a results of the agreement.

Missionary activities and schools run by Jesuit Missionaries in the Ottoman Empire considerably increased during the Sultan Abdulhamit II. Jesuit Missionaries, who took responsibility to protect the French people, continued their educational activities in Kayseri, one of the old and historic cities of Anatolia. They bought or rent lands and then erected buildings in Kayseri to continue their educational activities. They obtained permission and certificate from the government to legalize their presence. Then these constructions bought by the missionaries were turned into schools in order to operate their activities in Kayseri.

The purpose of this study is to uncover missionary activities which has long been the missing topic in the Ottoman studies. This paper mainly concerns reactions of Ottoman government towards Jesuit Missionaries, their activities and developments in the Kayseri by uncovering new and different archival and monographical sources.

Keywords: Missionary, Kayseri, Jesuit, Jesuit Missionaries, Education, Ottoman State.

¹ Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: zekitekin@karabuk.edu.tr

² Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi. E-mail: ayseminekaraca@gmail.com.

Öz

XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Katolik Cizvit Misyonerleri kapitülasyonların kendilerine tanıdığı “din ve inanç özgürlüğü” ifadesini tek taraflı olarak esnetmek suretiyle hızla okullaşmaya başlamışlar ve kendileri için uygun olan yerlerde merkezler oluşturmuşlardır.

II. Abdülhamit döneminde misyonerlerin açtıkları okullarda gözle görülür bir artış olmuştur. Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan Kayseri'de de Fransa'nın koruyuculuğunu üstlendiği Cizvit Misyonerlerinin eğitim faaliyetlerine hız verdikleri görülmektedir. Kayseri'de faaliyet gösteren Cizvit Misyonerleri eğitim alanındaki çalışmalarını, arsa ve arazi kiralamak ya da satın almak suretiyle elde edilen mekanlarda sürdürmekteydiler. Bu bağlamda mesken yapmak için izin ve ruhsat aldıkları ve daha sonra ise bu meskenleri birleştirme yoluna giderek okula dönüştürdükleri görülmektedir.

Bu çalışmada Cizvit Misyoner okullarına karşı devletin aldığı tedbirler ve misyonerlerin çabaları arşiv ve monografik kaynakları ışığında irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Misyoner, Kayseri, Cizvit, Eğitim, Osmanlı Devleti

GİRİŞ

Misyon ve misyonerlik kavramları köken olarak Latince “Missio” kelimesinden türemiştir. Misyon kelimesi sözlükte görev, yetki, vekalet, bir kimseye bir işi yapması için verilen özel vazife anlamına gelmektedir.³ XVI. Yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık öğretilerini yaymak ve ayinlerini yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının gönderilmesine⁴ misyon dendiği gibi, XVIII. Yüzyıldan itibaren ticari ya da siyasi amaçlarla yabancı bir ülkeye özel görevliler gönderilmesine de misyon, denilir.⁵ Misyonu yerine getiren görevlilere de misyoner denilmektedir.

Tarihin her döneminde önemli rol oynayan misyonerler, büyük güçlerin sömürge politikaları çerçevesinde desteklenerek finanse edilmiş ve kendi ulusal çıkarlarının ve emperyal arzularının bir aracı olmuştur.⁶ Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti içerisindeki farklı unsurları kullanarak – İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak yanında – din eksenli esas amaçlarına ilaveten siyasi, iktisadi ve içtimai alanlarda da misyonerlik faaliyetinde bulunmuşlardır. Yabancılara verilen kapitülasyonlar ve özellikle Tanzimat ve Islahat fermanlarının gayrimüslimlere sağladığı özgürlüklerden, vicdan hürriyeti ve mezhep değiştirme serbestliğinden yararlanan misyonerler, XIX. yüzyıl başlarından itibaren ilkokuldan yükseköğretime kadar her seviyede okullar açarak faaliyetlerine hız vermişlerdir.

³ Bayram Sevinç, *Hıristiyan Olan Türkler ve Türk Misyonerler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 53.

⁴ Abidin Temizer, Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 11/12 (2013), s. 170.

⁵ Hülya Çelik, *Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'de Eğitim Faaliyetleri*, *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli 2015*, s. 1183.

⁶ Ayten Sezer, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim Öğretim Faaliyetleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16 (1999), s. 172.

Makalemizde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkileri, kapitülasyonlar çerçevesinde değerlendirdikten sonra, Fransızların himayesini üstlendiği Katolik Cizvit tarikatının misyonerlik faaliyetleri bağlamında Kayseri'deki eğitim faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Bu çalışma dönemin eğitim sistemine; karşı bakış açısı geliştirme, devletin aldığı tedbirlere rağmen eğitim sistemindeki boşluklardan misyonerlerin ne derece istifade ettiklerini ortaya çıkarma ve eğitim sistemini misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde irdeleme açısından önem arz etmektedir. Makalemizin konusu çerçevesinde gerekli literatür çalışması yapıldıktan sonra arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Cizvitlerin Kayseri'deki eğitim faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kapitülasyonlar Çerçevesinde Osmanlı – Fransız İlişkileri

Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Katolikler olup – Fransız olan bu misyonerler – yabancı ve azınlıkların eğitimiyle ilgilenmek üzere XVI. Yüzyıl sonlarında bölgeye gelerek dini kurumların yanında okullar açmışlardır.⁷ Okul açma faaliyetleri Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlara verilen kapitülasyonlarla meşru hale getirilerek daha da genişletilmiştir.⁸

XVI. Yüzyıl başlarında Fransa ve İspanya arasındaki Avrupa'ya hakim olma mücadelesi sonucunda İspanya Kralı Şarlken'e esir düşen Fransa Kralı I. François Osmanlı Sultanı Kanuni'den yardım istemiştir. Avrupa'da ki kuvvetler dengesinin sağlanması ve aksi halde oluşacak gelişmelerden Osmanlı Devleti'nin olumsuz etkileneceği düşüncesiyle Fransa Kralına yardım etme kararı alan Kanuni, 1535 yılında Fransa'ya ticari ve dini imtiyazlar vermiştir. Fransa'ya 1535'te verilen bu imtiyazlar, daha sonra diğer Avrupa devletleriyle imzalanacak olan ticaret anlaşmalarının alt yapısını oluşturması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır.⁹

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla garanti altına alınan din özgürlüğü, ilk olarak 1535'te Fransa'ya verilen kapitülasyonların 6. Maddesinde düzenlenmiştir.¹⁰ Bu düzenlemeye göre Katoliklerin din hürriyetine karışılmayacak ve bu kişiler İslam dinine geçmeye zorlanmayacaktır.

1604 yılında imzalanan kapitülasyonların 4. ve 5. maddelerine¹¹ göre; Fransız din adamlarının ve kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen Fransız ve müttefiklerinin güvenliği taahhüt altına alınmaktaydı. Bu taahhüt daha sonraları Fransa'nın Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm Katolikler üzerinde hak iddia etmelerinin dayanağı haline gelmiştir.

---

⁷ Sezer, *agm*, s. 172.

⁸ Mustafa Erdem, Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri, *İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi (17-18 Nisan 2004)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 272.

⁹ Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç, Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve siyasi Perspektiften Analizi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı: 2, 2011, s. 6.

¹⁰ Belkıs Konan, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s.59. (6. Madde: Fransız tacirleri ile mahiyetindeki memurlar ve hademe ve efradı vesaire din ve mezhebe ait hususat ve meselelerden dolayı kadılar, sancakbeyleri ve subaşılardan muhakeme edilemeyeceklerdir. Bu gibi meseleleri hal be hal fasıl etmek Bab-ı Ali'ye ait olacaktır. Vicdan arzusu ile İslam olmayan ve bunu itiraf etmeyen hiçbir Fransız İslam sayılmayacaktır. İtirafın tazyiksiz ve cebirsiz olması şarttır.)

¹¹ Aybars Demir, Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, C. 51, S.2, 2002. (Madde 4: Fransa Kralı ve müttefiklerinin uyruklarının Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaret etmek hususunda serbest olacakları, kendilerine müdahalede bulunulmayacağı. Madde 5: Fransız rahiplerinin Kudüs'te emniyet ve huzur içerisinde oturabilecekleri, istedikleri yerlere girebilecekleri, kendilerinden gerektiği zaman yardım ve himayenin esirgenmeyeceği.)

Nitekim 1673 tarihli kapitülasyon antlaşmasının 43. Maddesinde, Galata'daki Cizvit ve Kapüsen tarikatları din adamlarının eskiden beri ellerinde bulunan iki kiliseyi muhafazaya devam edecekleri, bu iki kiliseden birinin yanmış olması sebebiyle tamine izin verileceği; İzmir, Sayda, İskenderiye ve diğer iskelelerdeki Fransız kiliselerine müdahalede bulunulmayacağı, Galata'da oturan tacirlerin evlerinde İncil okumalarından dolayı rencide edilmeyeceği hükümleri de yer almaktaydı. Bu maddeler vasıtasıyla Fransa, Osmanlı Devleti'nden Katolikler üzerinde himaye talebinde bulunmuştur.¹² Farklı zamanlarda yenilenen bu kapitülasyon anlaşmaları, Fransa'nın koruyuculuğunu üstlendiği Katolik misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde daha serbest faaliyet göstermelerine imkan tanımıştır. Fransa himayesindeki Katolikliğin çeşitli tarikatlarına mensup¹³ misyonerler Osmanlı idaresinde bulunan Latin çocuklarına dini terbiye vermek amacıyla Osmanlı topraklarına gelmişlerdir.

Kapitülasyonlarda eğitimle ilgili açık ve kesin bir hüküm bulunmamasına rağmen iktisadi amaçlarla tanınan imtiyazlar sonradan dini, siyasi ve sosyal anlam kazanarak eğitim – öğretim alanında kullanılagelmiştir.¹⁴ Osmanlı topraklarında açılan yabancı okulların çoğu misyonerlere ait olup, ilk açılan okullar ise Fransızların koruyuculuğunu üstlendiği Katolik okullarıdır. Genelde Avrupalı devletlerin özelde ise Fransızların Osmanlı topraklarında okul açmalarının temelini kapitülasyonlarla tanınan “inanç ve ibadet özgürlüğünde” aramak gerekmektedir. Dini eğitim veren okulları, din özgürlüğü kapsamı içinde ve kilise açmaya bağlı olarak görmüşler ve kiliselerde hizmet verecek din adamlarını yetiştirmek amacıyla açtıkları okullara yenilerini eklemiştir.¹⁵

Katolik misyonerliği, bireysel olarak XI. yüzyıl başında Filistin'e yerleşmiş olan Fransız papazlarca yürütüldüğü bilirse de Katolikliğin doğuda tesisi için başvuru en büyük girişimin XI. yüzyıl sonlarındaki Haçlı Seferleriyle gerçekleştirilmek istendiğini görmekteyiz. Ancak istenilen hedefe silah gücüyle ulaşamayan misyonerler gerçek manada doğu toplumları üzerine nüfuz elde etmek için teşkilatlı misyoner tarikatları / cemiyetleri kurmuşlardır.¹⁶

II. Abdülhamid Dönemi Katolik – Fransız Okulları

Islahat Fermanı'nın getirdiği imtiyazlar ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran nedeniyle Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı artmıştır. Fransa'nın kapitülasyonlarla elde ettiği haklar misyonerlik faaliyetlerine hız kazandırmıştır. 1583'te ilk Fransız okulunun açılmasının ardından Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılan geniş konsolosluk örgütüyle açtığı okulları ve bu okulların çalışmalarını organize etmiştir. Okulların bütün masrafları Fransa tarafından konsolosluklar aracılığıyla finanse edilmiştir.¹⁷

---

¹² Aybars Demir, *agm*, s. 98.

¹³ Cizvitlerden başka Katolikliğin diğer tarikatları olan Fransızken, Dominiken, Kapuçin ve Frerler rahip ve rahibeleri de Osmanlı ülkesine gelerek çoğu kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michael, St. Lois ve Notre Dame de Sion gibi okullar açtılar. Bknz; Serdar Ay, *Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Niğde Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2007, s. 49.

¹⁴ Sezer, *agm*, s. 6-7.

¹⁵ Konan, *age*, s. 59.

¹⁶ Mithat Aydın, “Misyonerlik Kısacasında Nesturiler: Katolik, Ortadoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faliyetleri ve Bunun Sonuçları”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Sayı 60, Ağustos 2011, s. 4.

¹⁷ Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul, 1975, s. 61.

Tablo I: 1876-1904 Yılları Arasında Açılan Fransız Okullarının Dağılımı¹⁸

1876	2	1891	7
1878	1	1893	6
1879	2	1894	3
1880	4	1895	7
1881	7	1896	3
1882	5	1897	2
1883	3	1898	1
1884	3	1899	2
1885	9	1900	2
1886	4	1901	6
1887	6	1902	3
1888	1	1903	2
1899	6	1904	1
1890	2		
Toplam			100

Katolik Fransızların kapitülasyonlardan elde ettiği haklar ve Fransız Konsoloslarının desteğiyle II. Abdülhamid döneminde okul sayılarını önemli ölçüde arttırdıkları görülmektedir. II. Abdülhamid devrinden önce Fransız okullarının sayısı 93 civarında iken 1901’de bu sayı 260’a ulaşmıştır.¹⁹Stanford Shaw’a göre, 1897 yılında yabancı misyonerlerin destekledikleri 246 okulun misyonerliklere göre dağılımında Fransa’nın 127 okula sahip olduğu görülmektedir.²⁰ Yahya Akyüz ise Fransız misyoner okullarının II. Abdülhamid döneminde büyük gelişme gösterdiğini ve çoğu izinsiz olarak açılan okulların sayısının 1900’ün başlarında 300’e yaklaştığını yazmaktadır.²¹ II. Abdülhamid özellikle Cizvit misyonerlerinin faaliyetleri karşısında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 129. maddesinde²² geçen

¹⁸ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 143. (Şamil Mutlu’ya göre tabloya inşa tarihleri kesin olarak tespit edilebilen 100 okul dahil edilmiş olup, gayri resmi olarak II. Abdülhamid döneminde inşa edilen Fransız okullarının sayısı bu sayının çok üzerindedir. Bu okullar tabloya ilave edilmemiştir.)

¹⁹ Osmanlı ile Fransa arasında imzalanan 1901 antlaşması ile Fransa, himayesindeki çoğu ruhsatsız olarak faaliyet gösteren okul, hastane, yetimhane vs. müesseselerin mevcudiyetini Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Nitekim bu antlaşma ile Fransa himayesindeki 260 okul ve 354 müessesenin mevcudiyeti kabul edilmiştir. Ayrıca Fransızlar antlaşmanın sağladığı avantajlarla mevcut müesseselerin sayısını 1913’e kadar ikiye katlamışlardır. 1913 yılında ise tekrar bir antlaşma imzalanmış 500’ün üzerinde Fransız Okulu resmen tanınırken aynı anlaşma ile bu sayının çok üzerinde kilise, manastır, hastane vs. müesseselerin mevcudiyeti de tanınmıştır. Anlaşma imzalandıktan sonra 1. Dünya Savaşı’nın başlaması ve Kapitülasyonların ilgasıyla geçerliliğini yitirmiştir. Bknz: Mutlu, *age*, s. 151-169.

²⁰ Stanford Shaw, Ezel Kuran Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, E Yayınları, İstanbul 2000, s. 304.

²¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 241.

²² Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1 Eylül 1869 tarihinde yerli ve yabancı okullarla ilgili düzenlemeler getirmiştir. Gayrimüslim okullarının özellikle yabancı okulların açılışını düzene kavuşturma hedeflenmiştir. 129. Madde ile misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz parçası olan yabancı okullar ve yerli gayrimüslimler tarafından açılan yabancı okulların faaliyetlerinden rahatsız olan II. Abdülhamid’in emri ile 1885 tarihinde 129. Maddeye yeni bir şekil

vilayetlerde, Vilayet Valisi ve İstanbul'da Maarif Nezareti'nce verilen ruhsatname yetkisini yeterli görmeyerek, okul inşası için doğrudan padişah iradesi alma şartıyla kısıtlamıştır.

Cizvitler ve Eğitim Anlayışları

Katolik Hıristiyanların hamisi olma iddiasında olan Fransa, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde diğer tarikatlardan sonra faaliyete başlayan Cizvit (Jesuit) misyonerleri vasıtasıyla Katolik propagandasını en üst seviyeye çıkarmıştır.²³ Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları vasıtalar okullar olmuştur. Katolik Cizvitlere göre; "İlk misyoner okul olduğundan öğrencileri eğitim ve öğretim yoluyla Hıristiyanlaştırmak ve Katolikleştirmek" esastır. Nitekim Henry H. Jessup adında bir misyoner bu konuda şunları söylemiştir: "Misyonerlerin başarısı için temel şart okuldur. Haddi zatında bu da gaye olmayıp vasıta"dır. İncil'in ve Misyonerlerin girmeye imkan bulmadığı birçok yere bunlar okullar vasıtasıyla sokulmuştur."²⁴

Cizvitler eğitimi misyonerlik faaliyetinin vazgeçilmez parçası olarak görmüş ve bu amaçla tarikatın kuruluşundan itibaren bir eğitim geleneği oluşturma içerisine girmişlerdir.²⁵ Cizvitlerle başlayan eğitim – öğretim faaliyetlerinin sonunda 1583'te ilk Fransız okulu açılmış ve bu okul Avrupa'daki mezhep çatışmalarını Osmanlı'ya ithal eden okul olmuştur.²⁶ Osmanlı ülkesinde açılan ilk Fransız Okulu olan Saint – Benoit "Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan, faaliyetleri boyunca yüz binden fazla öğrenci toplayan ve sayısı birkaç yüzü aşan Fransız okullarının ilkidir. Ayrıca okul Fransız misyoner öğretim faaliyetinin hareket noktası olmuştur. Kilise okulları esasen Katolik olan Latin çocuklarının mezheplerine bağlı kalmalarını sağlamaya çalışırken Cizvitlerin Saint Benoit Okulu bu dar amaçla yetinmiyor, Katolik mezhebinden olmayanlara da bu mezhebi öğretmek ve yaymak gibi geniş bir hedef güdüyordu. Bu bakımdan Saint Benoit Okulu hem tam bir misyoner müessesesi hem de bugünkü manasıyla bir okul mahiyeti ve karakteri taşıyan ilk yabancı okuldur."²⁷ Ayrıca 1587 yılında yine İstanbul Pera'da Saint Louis adıyla ikinci bir okul açılmıştır.²⁸

Cizvitler en büyük ilerlemeyi XVII. yüzyılda gerçekleştirerek, açtıkları eğitim kurumlarıyla misyonerlik faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu itibarla kurdukları eğitim ve öğretim müesseselerini de kilisenin denetimine sokmayı amaçlamaktaydılar.

Cizvitler sadece payitaht olan İstanbul'da değil Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında ve bilhassa Anadolu'da da eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde diğer tarikatlardan sonra faaliyete başlayan Cizvit misyonerleri Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırarak diğer tarikatların rahip ve rahibeleriyle birlikte özellikle Katoliklerin buldukları bölgelerde okullar açarak Fransa'nın ileri karakollarını oluşturmuşlardır.²⁹ Nitekim Cizvit misyonerlerinin faaliyette buldukları yerlerden birinin de Kayseri olduğu görülmektedir.

---

verdirme ihtiyacı duymuştur. 30 Aralık 1891 tarihli irâde ve maarif müdürlerinin görevlerine dair talimatın bir maddesi ile 129. Maddeye istinaden açılacak okullara irâde alma mecburiyeti getirilmiştir. Mutlu, *age*, s. 25-32.

²³ Tarikatın kurucusu asıl adı İnigo Lopez olan Loyalalı İgnatius'dur. 1537'de papaz olarak tayin edilen İgnatius 1539'da tarikatın kurallarının ilk taslağını (Formula of Institute) Papa'ya sunmuş ve 1540 tarihli genelge ile Papa III. Paul tarafından Cizvit tarikatının resmi kuruluş onayı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bknz: Ali İsrâ Güngör, *Cizvitler ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2001, s. 29-34.

²⁴Tülin Taş, *19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006, s.30

²⁵ Güngör, *agt*, s. 62.

²⁶ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2009, s.43.

²⁷ Taş, *age*, s. 32.

²⁸ Zeki Tekin, Enes Gökdal, "II. Abdülhamid İstanbul'unda Yabancı Okullara Genel Bakış", *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (3), s. 320.

²⁹ Sevinç, *age*, s. 43-44.

Tablo II: Cizvit Mekteplerinin Osmanlı Anadolu'sundaki Dağılımı³⁰

Yer adı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı (Yaklaşık)
Sivas	1	200
Tokat	1	130
Amasya	2	280
Şebinkarahisar	2	300
Kayseri	1	608
Adana	1	209
Beyrut	7	1710
Sayda	8	1805
Lübnan	10	1680
Havran	4	210
Toplam	37	7132

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Cizvit Misyonerlerinin Kayseri'deki Eğitim Faaliyetleri

Kayseri Kasabası Ankara'nın güney tarafında olup Anadolu'nun en büyük şehirlerinden birisidir. Kayseri Kasabası Arje (Erciyes) dağının eteğinde ve geniş bir ovada kurulmuş olup, eskiden Evsebea (Kaseye) ve bazen (Mazakiye) olarak adlandırılmış ve Roma Kayzerlerinden (Tiber) adlı hükümdar zamanında (Sezariye) adını almıştır.³¹ Araplar tarafından VII. Yüzyılda fethedilen kentin adı "Kaysariyya" olarak yazılmaya başlamıştır. Bu uygulama Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiş, Cumhuriyet'le birlikte Kayseri adını almıştır.³²

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kayseri özellikle Selçuklu Dönemi'nde önemli bir merkez haline gelmiş, sırasıyla Moğollar, İlhanlılar, Eretnalıların hükümlerine altına girmiş ve Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in Karamanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırılmasıyla Kayseri Osmanlı hakimiyetine geçmiş ve Karaman Beylerbeyliği'ne bağlı sancak merkezi haline gelmiştir. 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Kayseri Kazası Ankara Vilayeti'ne bağlanmış, nihayet Kayseri Sancağı 20 Nisan 1914 tarih ve 250 sayılı kanunla Kayseri Sancağı adıyla bağımsız sancak olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 Anayasası ile sancakların kaldırılmasıyla il yapılmıştır.³³

Kayseri'de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni Rum, Katolik ve Protestan milletine ait azınlıklar yaşamaktaydı. Nitekim 1893-94 senesine ait Kayseri Vilayet Salnamesinde, toplam 182.814 olan nüfusun, 120.193'ünü İslam, 39.261'sini Ermeni, 20.938'ini Rum, 1622'sini Protestan, 444'ünü ise Katolikler oluşturmaktaydı. 1901-1902 senesine gelindiğinde ise; toplam 141.201 olan nüfusun 91.313'ü İslam, 19.305'i Rum, 27.080'i Ermeni, 1.612'sini Protestanlar ve 891'ini ise Katolikler oluşturmaktadır.³⁴

Bu verilerden hareketle bölgedeki etnik çeşitliliğin demografik açıdan misyonerlerin ilgisini çektiği özellikle Katolik ve Protestanların nüfuslarında görülen artışın Kayseri bölgesinin misyonerlik

³⁰ Tefik Çavdar, *age*, İstanbul 1970, s. 91.

³¹ Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 122.

³² M. Sacit Pekak, Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve çevresindeki) Osmalı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi, *Turkish Studies İnternational Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish*, Volume 9/10 Fall 2014, p. 885-928, Ankara-Türkiye, s. 890.

³³ Pekak, *agm*, s. 892.

³⁴ Kocabaşoğlu, *age*, s. 180.

faaliyetleri açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Fransız Katolik misyoner olan Cizvitler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kayseri sancağında da açtıkları okullarla, eğitim faaliyetleriyle ön plana çıkmışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinin en önemli araçlarından birisi okuldur³⁵ ve misyonerler açtıkları okullar sayesinde yüzyıllardan beri sürdürdükleri çalışmaları neticelendirme fırsatına kavuşmuşlar, her türlü faaliyetlerini okul çatısı altında rahatça sürdürmüşlerdir.³⁶

1311/1893 tarihli bir arşiv belgesinden öğrendiğimize göre; Cizvitler Kayseri'ye 1881 yılında gelmiştir.³⁷ 1311/1893 tarihli konuyla ilgili bir başka belgede ise; Kayserili Şeyh İbrahim ve damadı Sami Efendilerin Cizvitleri şikayet etmesi üzerine, merkezden Kayseri Mutasarrıflığı'na; Cizvitlerin Kayseri'ye ne zaman geldikleri ne işle meşgul oldukları, mektep ve kilise gibi kurumları var ise izinli (ruhsatlı) olup olmadığı, bunlardan kaynaklanan zararın olup olmadığı soruları yöneltilmiştir. Sadaret Mektûbi Kalemi'ne verilen cevapta, Cizvitlerin 12 sene önce Kayseri'ye geldiklerinden bahsedilmiştir.³⁸

Cizvitlerin Kayseri'ye gelişinden itibaren okullar aracılığıyla misyonerlik faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Nitekim 1891 tarihinde Kayseri'de Cizvit Mektebi açılmıştır. Bu mektepte Per Budouse adlı Cizvit misyonerinin eğitim faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayseri Mutasarrıflığı tarafından mektebin ruhsatname programı talep edilmiş şayet ruhsat verilmezse kapatılacağı Per Budouse'a bildirilmiştir. Per Budouse bu durumu Ankara Vilayeti'ne bildirmiş, gelen cevapta ise; mektebin açılma talebi, ruhsatname ve programının Maârif Nezareti'nin bilgisi dahilinde olduğu, hatta bu durumun Fransa Sefareti ile kararlaştırıldığı ifade edilmektedir. Böylece adı geçen mektebin ruhsatının olduğu anlaşılmıştır. Cizvitler tarafından açılan bu mektep hakkında Maârif Nezareti'nce herhangi bir engel olmadığı padişah iradesi ile beyan edilmiştir. Buna karşın Cizvitler ve misyonerler tarafından açılacak mektepler ile Cizvitlerin bazı köylerde ruhsatsız mektep açmaya teşebbüs etmeleri halinde Sadaretçe gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.³⁹

Kayseri'de açılan Cizvit Okullarında yaklaşık olarak 608 öğrencinin öğrenim gördüğü⁴⁰ ve öğretmenlerin çoğunluğunun ise Cizvit papazlarından oluştuğu görülmektedir. Cizvitler okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için buldukları bölgelerin yapısına uygun öğretmenler yetiştirmek istemişlerdir. Bunun için papazlar arasından seçilen uygun adaylara eğitim verilmiştir. Kayseri'de de öğretmen yetiştirmek için biri kadın ve biri erkek olmak üzere iki öğretmen okulu açılmıştır.⁴¹

Cizvitlerin faaliyetlerini sürdürdüğü bu dönemde Ankara Vilayet Salnamesi'ne bakıldığında Kayseri Sancak Merkezi'nde 58; Talas, Germir, Tavlasun, Endürlük, Erkilet, Hisarcık ve Zinciridere karyelerinde ise toplam 161 İslam mektebinin bulunduğu bahsedilmesine karşın 1892 tarihli belgede ise Kayseri dahilinde bazı karyelerde hiç mektep olmadığı, var olan mekteplerin ise harap bir halde bulunduğu ifade edilmektedir.⁴²

Ancak bu dönemdeki 1891-92 Maarif Salnamesi incelendiğinde Katoliklere ait bir okulun varlığına rastlanmamaktadır. Arşivlerde yer almasına karşın salnamelerde o tarihlerde mekteple ilgili

---

³⁵ Mehmet Süme, *Develi Kazası (1839-1910)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 148.

³⁶ Süme, *age*, s. 149.

³⁷ Cizvitlerin Kayseri'ye gelişi hakkında. Bkz: BOA, A.}MKT.MHM.700/3, BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 11, 12, 13; 21 Recep 1311/28 Ocak 1894.

³⁸ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 2; 21 Recep 1311/28 Ocak 1894.

³⁹ BOA. DH.MKT.1859/93; 11 Muharrem 1309/17 Ağustos 1891.

⁴⁰ Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 91.

⁴¹ Şamil Mutlu, *age*, s. 148.

⁴² BOA.DH.MKT. 22/39 (Bazı mekteplerin tamir ve onarıma ihtiyaç olduğu, bazı mekteplerin harap halde bulunduğu, bunların tamir ve inşası için gerekli paranın mahallince tedarik edilmesi için Ankara Vilayet-i Celilesi'ne yıllık 18-20 bin kuruş tahsis edilmiştir.)

istatistiki bir bilginin olmaması mektebin açılmış olmasına rağmen faaliyetlerine devam edememiş olduğu veya tam tersi olarak henüz resmîyete intikal etmediği için yani gayr-ı resmî görüldüğü için resmî kayıtlarda tescilinin olmadığı şeklinde açıklanabilir. Katoliklere ait mektebin varlığına ancak 1318/1900-01 tarihli salnamede “Katolik milletinin dahi kasaba dahilinde bir mekteb-i ibtidaisi vardır” şeklinde ifade edilmiştir.⁴³ Bu konuda en detaylı bilgiye 1316/1898-99 tarihli Maarif Nezaret-i Umumiye Salname’sinde rastlamaktayız.

H.1316 (1898-99) tarihli Maarif Nezaret-i Umumiye Salnamesine göre Kayseri’de faaliyet gösteren Gayr-i Müslim Mektepler

Liva	Kaza	Mektebin adı	Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdür	Mektebin Derecesi	Erkek	Kız	Mektebin açılış tarihi	Ruhsatname Tarihi
Kayseri	Kayser	Çalıkıyan	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	200	-	-	1312
Kayseri	Kayser	Agopyan	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	200	-	-	1312
Kayseri	Kayser	Serkisyan	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	400	-	-	1312
Kayseri	Kayser	Aramyan	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	-	400	-	1312
Kayseri	Kayser	Katolik	Katolik	Murahhasa Bogos Efendi	İdadi	110	110	1277	1280
Kayseri	Kayser	Erciyes	Protestan	Kerope Efendi	İdadi	130	-	1273	1312
Kayseri	Kayseri	İncil Vaizi	Protestan	Kerope Efendi	İdadi	-	71	1288	-
Kayseri	Kayseri	İncil Vaizi	Protestan	Avadis Efendi	İdadi	65	-	1286	1312
Kayseri	Kayseri	Varj	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	-	400	-	1312
Kayseri	Kayseri	Varj	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	250	-	-	1312
Kayseri	Kayseri	Varj	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	-	-	-	1312
Kayseri	Kayseri	Arşakgüny	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	-	-	-	1312
Kayseri	Kayseri	Bartoyan	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	120	5	-	1312
Kayseri	Kayseri	Raratgavar	Ermeni	Ermeni Murahhasası	İdadi	120	7	-	1312

Elde edilen bilgiler ışığında Kayseri’de 1316/1898-1899’da Katoliklere ait idadi derecesinde bir mektep açıldığı ve Murahhas Bogos Efendi adına ruhsat verildiği görülmektedir. Kuruluşundan 3 yıl sonra ruhsatname alan mektepte 110 erkek ve 110 kız öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁴ Bu bilgilerden hareketle Cizvitlerin makalemize konu olan dönemden çok daha önce Kayseri’de faaliyette buldukları anlaşılmaktadır.

Cizvitlerin okul kurma ve okulları genişletme çabalarına ilişkin takip ettikleri yöntemleri belgelere yansıdığı şekliyle izleyebilmekteyiz. Bu durum bölgelere şöyle yansımaktadır; Cizvitlerin satın

⁴³ Kocabaşoğlu, *age*, s. 168.

⁴⁴ Kocabaşoğlu, *age*, s. 246.

aldıkları ufak bir hanede ikamet ettikleri⁴⁵ adı geçen yerde bina inşa ettikleri⁴⁶ ve bu binaları parça parça genişletip ilaveler yaparak⁴⁷ bu binaları ruhsatsız kullanmayacaklarına dair senet vermiş oldukları halde⁴⁸ burayı açıktan veya gizli olarak mektep veya mabed olarak kullandıkları müşahede edilmiştir.⁴⁹ Nitekim 1310/1894 tarihinde Ankara Vilayeti'nden gönderilen yazıda Fransız rahiplerinin inşa ettikleri binanın yalnız iskan için olmadığı mektep ve mabed olmak üzere yapıldığı anlaşılmıştır.⁵⁰

H. 1311(1894) tarihli bir belgede ise; Cizvitlerin önceki satın alıp ruhsat talebinde buldukları iki mahalledeki hanelerine gizlice ustalar sokarak o mekanı mektep ve mabed haline dönüştürecekleri hissedilmiştir. Cizvitlerin misyonerlik faaliyetlerine mesken yapmak üzere arsa satın alarak ve arsa üzerine inşa ettikleri binaları, gizlice mektebe çevirerek kullanmaya devam ettikleri görülmektedir.

Cizvitler eğitim-öğretim adı altında sürdürdükleri faaliyetlerin hükümet tarafından hissedildiğini bilmelerine rağmen yaptıkları binaları mektep haline dönüştürmeye devam etmekten çekinmemişlerdir. Ankara Vilayeti'ne gönderilen yazıda Kayseri'deki Fransız rahiplerinin inşa ettikleri odaların (binaların) mektep ve mabed olmak üzere yapıldığının araştırılması ve gerekirse irade-i seniye hükmüne göre mektebin men edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵¹ Mektebin men edilmesi teşebbüsünün uygulamaya geçirilmesi konusunda durumun Fransa Sefareti'ne neticenin ise devlete bildirilmesi istenmiştir.⁵² Mektep inşaatının defalarca men edilmesine karşın binanın altına mektep yapmışlardır. Bir başka belgede ise adı geçen binanın ruhsatsız mektep haline dönüştürülerek 100'ü aşkın Hıristiyan kız çocuğuna ders verildiği, talebelerin eğitim gördüğünün öğrenilmesi üzerine de mektebin men edilmesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti binanın men edilmesi istenmişse de bina inşaatının men edilmesinin zamanı geçtiğinden dolayı mektep açılarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁵³

Fransız misyonerlerinin Kayseri'de daha önce kullanıp inşa ettikleri yerlerin yasak olmasına rağmen ruhsatsız olarak ve çeşitli hilelerle mektep haline dönüştürmeleri⁵⁴ üzerine bu gibi yerlerin (hanelerin) vergilendirilmesi için bir heyet gönderilmesi huzursuzluğun bir başka kaynağı olmuştur. Devletin farklı yerlerinde yabancı ve gayrimüslimlere ait bu mektepler parça parça genişletilmiştir. Ancak Dahiliye Nezareti 6 Kanun-ı Evvel ve 1309 tarihli yazıda; padişahın bilgisi olmadıkça herhangi bir yerde ve ne surette olursa olsun yeniden mektep açılmasına asla izin verilmemesi ve padişahın izni olmadan mektep açılmasına meydan verilirse buna sebep olanların hem kanuna aykırı hareket ettikleri hem de devlet ve millete ihanet etmiş olacakları ifade edilmiştir.⁵⁵

⁴⁵ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 2; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁴⁶ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 9; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁴⁷ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 11; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁴⁸ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 1; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894. "Fransız misyonerlerinin Kayseri'de inşa ettikleri mahale sekene ittihaz idecekleri evvelce beyan etmiş ve o yolda daire-i belediyeye sened de vermiş oldukları halde mahal-i mezkûr bilâ ruhsat-ı resmiye muahharen mektep şekline konulup..."

⁴⁹ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 3; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵⁰ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 12; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵¹ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 1; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵² BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 9; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵³ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 10-11; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵⁴ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 09; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894. "Misyonerlerin envai desaisle birtakım mahallerin mekteb haline ifrağa (dönüştürme) ve birçok etfali oralara celb ve idhal eylediklerinden ve bunun muhafazasından bahisle icrayı icabı ba-tahriren vilayet müşarün ileyhden iş'ar olunduğu gibi ahiren ve cevaben alınan telgrafname de dahi te'kid-i keyfiyyet edilmiş olmağla" BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 2-9.

⁵⁵ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 06; 21 Receb 1311/28 Ocak 1894. "Dahiliye Nezareti Celilesi'nden şeref varid olan 6 Kanuni Evvel 1309 tarihli ve 54 numrulu tahriratı ali de irade-i seniyye Cenab-ı Padişahi şeref teallik itmedikçe her ne suretle olursa olsun müceddeden mekteb tesis ve güşadına kat'a meydan verilmemesi ve şayet irade-i seniyye mülükâne şeref sadır olmaksızın mekteb tesis ve güşadına meydan verilür ise bunan sebep olanlar

Katolik misyoner şirketlerinin ülke çapındaki cömert harcamalarını arkalarına alan Cizvit papazları, Hıristiyan çocuklarına büyük bir özveriyle eğitim vermişlerdir.⁵⁶ Satın aldıkları arazileri mektep haline dönüştürerek emlak tasarruf etmişler hatta bu konuda hükümeti dahi tanımamışlardır.⁵⁷ Bu şekilde parça parça nüfuz elde ederek, akar (bağ, bahçe, tarla) ve mülklerini genişleterek ahaliye kendilerini ısındırmaya çalışmışlardır.⁵⁸ 1311/1894 tarihli belgede ise, birtakım mekanları mektep haline dönüştürerek bu şekilde birçok talebeyi koruma bahanesiyle kendilerine çekmişlerdir.⁵⁹ Cizvitlerin faaliyetleri gerek Kayseri Mutasarrıflığı'na gerekse ilgili nezaretlere bildirilmiştir. Maarif Nezareti ise Cizvit papazlarının mektep açmaya teşebbüs etmemeleri durumunda müdahale edilmemesini, aksi durumda ise durumun ilgili nezarete bildirilmesini yerel yetkililerden istemiştir. Böylece Cizvit misyonerlerine okul açma teşebbüsünde bulduklarında durumun derhal Maarif Nezareti'ne bildirilmesi ve ruhsatsız mektep açmanın mümkün olamayacağı tebliğ edilmiştir.⁶⁰

Cizvit papazlarının ruhsat almadan ve izinsiz bir şekilde eğitim – öğretim faaliyetlerini devam ettirmeleri üzerine gerek devlet tarafından gerekse mahalli idareler tarafından tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda devlet yeni açılacak okulları buldukları bölge ve arazinin türüne göre vergilendirme yoluna giderek Cizvitli misyonerlerin faaliyetlerini sınırlamaya çalışmıştır. Ancak bu duruma çare bulan misyonerler açtıkları okulları mabed, hastahane, dükkan gibi göstererek vergiden muaf tutmaya çalışmışlardır. Cizvit papazları buldukları yerlerde; mektep, kilise, mabed, hastane, fakirlere özel muayenehane ve eytamhane açmışlardır.⁶¹ Kullandıkları yerler için kendi sefaretlerine başvurmamışlar ve hükümetin kararlarını da tanımamışlardı. Bu durumun hissedilmesi üzerine hükümet tarafından ihtar edilmelerine rağmen kendi bildiklerinden şaşmamışlardır.⁶²

Cizvitlerin açtıkları okulları kontrol altına almak isteyen hükümet, Maarif Müfettişlerince mekteplerin teftiş edilmesini ve ders programlarının gönderilmesini istemiştir.⁶³ Cizvitlerin Kayseri'de inşa ettikleri binaların ruhsatsız olması nedeniyle teftiş edilemediğine dair irade-i seniyyede Cizvitlerin Kayseri'de olduğu gibi ruhsat almaksızın bazı yerler tesis etme ve çocuklara eğitim verme konusunda çekinmeden hareket ettikleri, ders programlarını vermemeleri dışında mekteplerinin teftişi konusunda da bildiklerinden şaşmadıkları görülmektedir. Cizvitler başlangıçta hükümeti tanımamışken daha sonra tedbir olarak hükümete müracaatta kendilerini mecbur hissetmişler ve Maarif Nezareti Nizamnamesi gereğince ruhsatname alarak merkezi yönetimle aralarındaki ihtilafı gidermişlerdir.⁶⁴

---

kanuna ve vazife-i memuresine mugayir hareket ve devlet ve memlekete hiyanet etmiş olacakları ve bu iki nokta-i nazardan mes'uliyete düşar eyleyecekleri..."

⁵⁶ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 2, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁵⁷ 1867 tarihinde kabul edilen "Teba'a-i Ecnebiye'nin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun" ile yabancılara mülk edinme hakkı verilmiştir. Bunun üzerine ecnebi misyonerler (papazlar) birçok yerde arazi satın alarak buraları mektep ve kilise haline dönüştürmüşlerdir. Yabancıların bu şekilde emlak tasarruf etmelerine padişah iradesiyle sınırlamaya getirilmeye çalışılsa da genelde Avrupalı devletler özeldir ise Fransızlar Osmanlı topraklarında çok sayıda emlak ve arazi satın almaya devam etmişlerdir. Şamil Mutlu, *age*, s. 19-24.

⁵⁸ Cizvitler ahaliyi yanlarına çekmek için halka su vermek gibi yöntemler de kullanmışlardır. Cizvit Serrahibi imzasıyla padişaha takdim edilen mektubun tercümesinde Cizvitlerin satın almak istedikleri hanenin bedelinin tamamen verilerek ferağ muamelesinin (sahip olma hakkını başkasına verme) yapıldığı halde Şeyh İbrahim ve damadı Sami Efendi bu hanede kendi hakkının olduğunu beyan etmiştir. Hanelerinden geçen su yolunun tamiri esnasında hissesine düşen akçeyi vererek bir miktar su almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 3. Cizvit papazlarının satmak istedikleri hane 130 lira değerindedir. BOA, A.}MKT.MHM.700/3.

⁵⁹ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 6, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶⁰ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 13, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶¹ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 5, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶² BOA, A.}MKT.MHM.700/3, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶³ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 4, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶⁴ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 11, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

Cizvitlerin sonraki dönemlerde bazı binaları mektep haline dönüştürdüklerine dair Hariciye Nezareti'nden alınan bilgiye göre; kendi ikametlerine mahsus olmak üzere birkaç oda inşa etmişlerse de bunun için belediye dairesinden izin istedikleri hatta bu odaları ruhsatsız olarak mektep haline dönüştürmeyeceklerini taahhüt ettikleri⁶⁵ ve hatta adı geçen binalarda tadilat yapmadıkları rapor edilmiştir.⁶⁶

Cizvit misyonerleri tarafından Kayseri'de açılan mekteplere dair en somut bilgiye 1309/1901-1902 tarihli belgeden ulaşmaktayız. Buna göre; Cizvitler tarafından Sen Bazil isimli erkek mektebi ile Sen Jozef isimli kız mektebi açılmıştır.⁶⁷ Mekteplerin Kayseri Kışıkapı Mevkinde açıldığı ve 7 Kanun-ı Evvel 1321'de ruhsat alındığı görülmektedir. Mekteplerin kurucusu Cizvit (Jesuite) rahipleri olup müdürleri ise Mösyö Bob'dır. Mekteplerin 1901 tarihli antlaşma ile tasdik edildiği görülmektedir. Mekteplerin tesis tarihi, derece ve tahsil süresi, müfredatı, öğrenci sayısı, mezhep ve milliyetleri ve öğretmen sayısı hakkında herhangi bir bilgi olmamasına rağmen mekteplerin teftiş ve muayenesinin Kayseri Mektebi İdadi Müdürü tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁶⁸

Tedris olunan kitaplar, mektepteki muallimlerin isimleri ve diplomaları vesairenin açıklandığı 1319/1902 tarihli bir belgede; Cizvit papazlarının Kayseri Sancağı'nda satın alarak mektep, kilise, muayenehane ve eczahaneye çevirdikleri evlerin (binaların - odaların) ferağ (mülkün tasarruf, sahip olma hakkının başkasına verme) işleminin yapılması Fransa konsolosu tarafından talep edildiği bildirilmektedir. Buna göre Kayseri'de bulunan Cizvit papazları Tusi Mahallesi'nde 11 hane satın alarak bu haneleri birleştirerek mektep ve kilise yapmışlardır. Ayrıca Kankoboğan Mahallesi'nde kilise karşısında aldıkları hane ile üç haneyi birleştirerek mabed, mektep, muayenehane ve eczane inşa etmişlerdir. Satmak istedikleri diğer iki hanenin mekteplere ve kiliseye ilhak edeceklerinin anlaşılması üzerine Kayseri Mutasarrıflığı konuyu Fransa konsolosluğuna taşımıştır.⁶⁹

Cizvitlerin ve diğer misyonerlerin Anadolu'da faaliyetlerine dair tebliğ olunan 1321/1903 tarihli belgede; misyonerlerin arsaları ne vakit tasarruflarına geçirdikleri, mekteplerin ne zamandan beri faaliyette bulunduğu, mekteplerin arsalarının vaktiyle kimlerden satın alındığının ve bugün kimlerin uhdesinde kayıtlı bulunduğunun bilinmesi için Defter-i Hakani kaydının veyahut adı geçen mekteplere ait resmi senedin incelenmesi istenmektedir. Anadolu'da açılan mekteplerin masrafları kısmen misyonerlerden kısmen de ecnebi cemaatlerden karşılanmaktadır. Müslimlere ait mekteplerde İslam çocuklarının eğitim görmemesine karşın bazı yerlerde İslam'a mahsus inâs mektebi bulunmamasından dolayı kızlarını Cizvit Mektebi'ne gönderme konusunda hevesli olanlar olmuştur. Bunun üzerine derhal tebligat gönderilerek bu duruma engel olunmak istenmiştir. Misyonerlerin bin bir türlü hileleriyle halkı kendilerine çekmelerini engellemek için şimdilik liva merkezlerinde birer inâs mektebinin tesis edilmesi gündeme gelmiştir.⁷⁰

⁶⁵ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 14, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶⁶ BOA, A.}MKT.MHM.700/3, Leff 12, 21 Receb 1311/28 Ocak 1894.

⁶⁷ BOA, DH.MKT.2585/104, Leff 1, 24 Şevval 1319/3 Şubat 1902. "Fransa teb'âsı tarafından evvelce Kayseri'de tesîs edilmiş olan "Sen Bazil" nâm zükûr ve Sen Jozef nâm İnâs Mektebi'nin Kayseri Mekteb-i Müdürü ma'rifetiyle mu'âyene ve teftişât-ı lâzimesi icrâ itdirilerek tederîs olunan kitaplara mu'allimden esâmesini ve şehâdet-nâmelerinde sûretlerine ve sâ'ireyi mübeyyin 2 kıt'a cedvelin gönderildiğine dâ'ir Ankara Vilâyet-i Celîle'sinden gelen 10 Teşrin-i Evvel sene 1317/23 Ekim 1901 tarihli ve 252 numaralı tahrîrât DH. MKT. 02585/104, Leff 1; Kayseri Mektebi İdâdî'sinin inşâ'atının tamamlanarak açılışı hakkında bkz: DH.MKT.92586, Mekteb-i İdâdî'nin Müdürlüğü'nü Râsih Efendi yapmaktadır. Kocabaşoğlu, *age*, s. 154."

⁶⁸ Kocabaşoğlu, *age*, s. 154.

⁶⁹ BOA, DH.ŞFR.336/82, Leff 1, 24 Teşrin-i Sâni 1320/7 Aralık 1904.

⁷⁰ BOA, YPRK.MŞ.7/23, Leff 1, 10 Şaban 1321/21 Kasım 1903. "Misyonerlik fa'âliyetinde bulunan mektepler ve müesseselere dâ'ir ba'zı vilâyet-i şâhânelerinde ulemânın bulunmamasının esbâbı ise ber-vech-i ma'rûz mevzûf medâris olmamış ve kadîmden beri ehl-i İslâmiyenin ulemâyâ i'tâ itdikleri hidmed ve ri'âyet ve mâ'îşetlerine mu'âvenet-i lâzimeyi el-yevm ifâ etmediklerinden o gibi mahallerde aslen ulemâ tenâkus itmekde ve ulemânın tenâkus-ı cehâletin tezâyüdü ise ecnebi misyonerlerinin dalâlet ve izâlâtına kapılmağı müceb olacağından."

Cizvit misyonerlerinin faaliyetlerini bu şekilde hızlandırması üzerine “eğitim yoluyla tedbir alınmasına dair” 1317/1899 tarihli bir padişah iradesi gönderilmiştir. Buna göre; Anadolu’da öteden beri ulema sayısının fazla olmasına karşın bugün ulema sayısında ansızın azalma görülmesi ecnebi misyonerlerin faaliyetlerini artırmalarına neden olmuştur. Hükümdar ve Meclis-i Mesalih talebe azasından İsmail Hakkı, Mehmed ve Hüseyin Hilmi Efendiler tarafından durum tarafsız bir şekilde müzakere edilmiştir. Anadolu’nun birçok vilayetinde, bazı kaza ve kasabalarda mesela Kayseri gibi yerlerde bugün ulema mevcuttur ve gerekli medreseler de vardır. Fakat buraya gelen ulemanın ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanamaması sebebiyle buralarda ulema sayısı azalmış buna bağlı olarak cehalet artmıştır. Cehaletin artması misyonerlerin halka yol göstericilik görevi üstlenmesine neden olmuştur. Bu sebeple merkezi yönetim; tamire muhtaç olan medreselerin tamirine, tamir edilen medreselere müderris tayin edilmesine, müderris olmayan kaza ve kasabalarda medrese inşa edilerek müderris tayin edilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁷¹

SONUÇ

Fransa’nın koruyuculuğunu üstlendiği Katolik misyonerler 16. Yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı topraklarına gelerek Katolikliğin bir tarikatı olan Cizvitlerle eğitim – öğretim adı altında misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Katolik Cizvitler “İlk misyoner okuldur” düşüncesiyle, “Hıristiyanlaştırma, Katolikleştirme” amaçları için açtıkları okulları birer vasıta olarak kullanmışlardır. Fransızların kapitülasyonlarla kendilerine tanınan “inanç ve ibadet özgürlüğü” hükmünü okulları da kapsıyormuş şeklinde yorumlamaları okul açma faaliyetlerinin dayanağını oluşturmaktadır.

Islahat Fermanı’nın getirdiği imtiyazlar ve Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu buhran, XIX. Yüzyıl’dan itibaren Cizvit misyonerlerinin faaliyetleri için zemin oluşturmuştur. Kayseri’de Katolik misyonerliğinin öncüsü Cizvitler olmuştur. Kayseri birçok azınlığın yaşadığı şehir olması nedeniyle Cizvit misyonerlerinin ilgisini çekmiştir.

Cizvitler, Kayseri’ye geldikleri 1881 yılından itibaren okullaşma çalışmaları içerisine girmişlerdir. Kayseri’de 1891 tarihinde ilk Cizvit Mektebi açılmıştır. Mektebin faaliyetlerini Per Budouse adlı Cizvit Papazı yürütmüştür. Sen Bazil isimli erkek mektebi ile “Sen Jozef” isimli kız mektebini 1901’de açan Cizvit papazlarının 1912’de ruhsatlarını aldıkları görülmektedir. Okullardaki öğretmenlerin çoğunluğunu Cizvit papazları oluşturmuş ve okulların masrafları Fransa tarafından konsolosluklar aracılığıyla finanse edilmiştir.

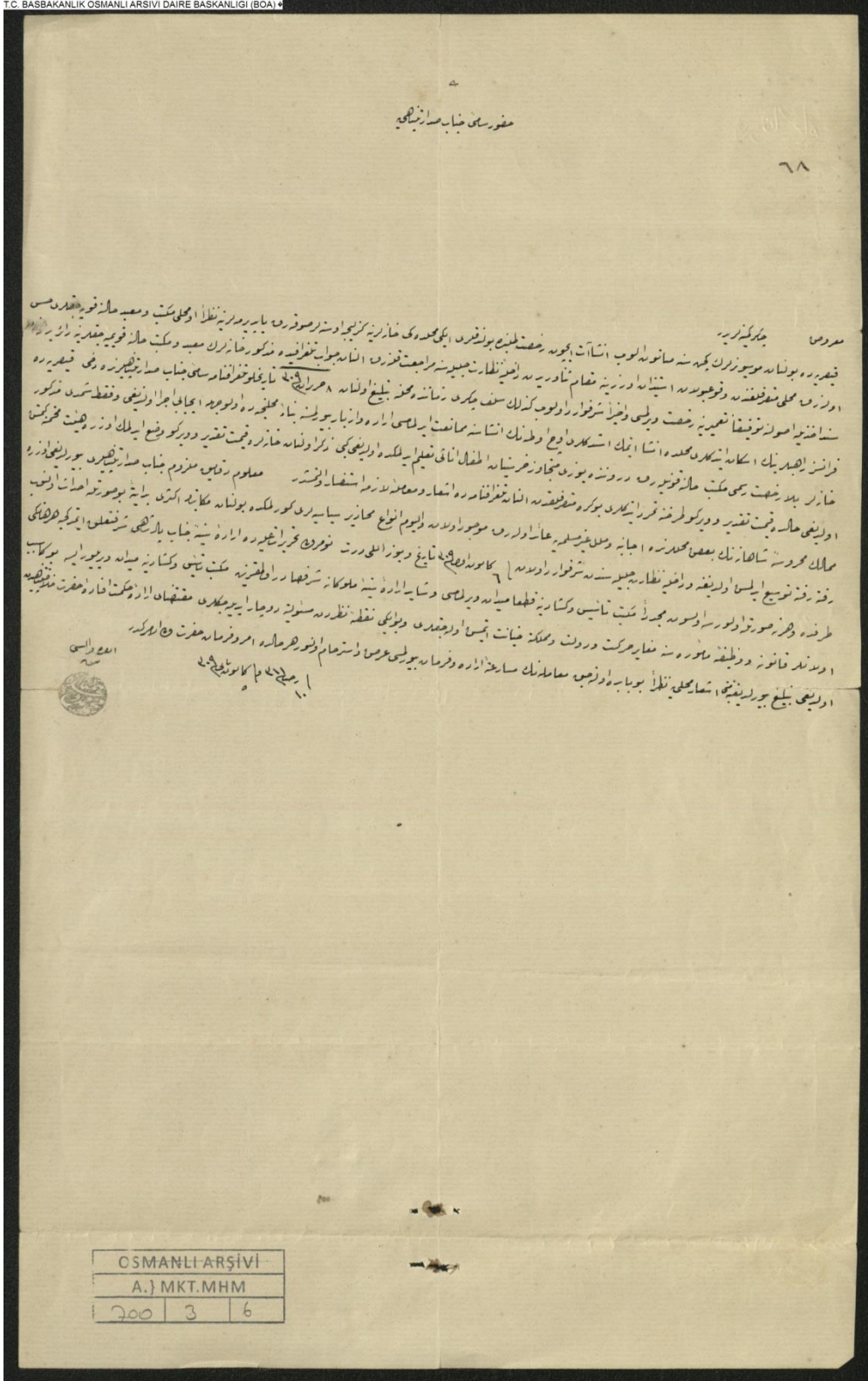
Cizvit misyonerleri Kayseri’deki eğitim faaliyetlerini arsa satın alma ve kiralama veya bu arsalar üzerine yaptıkları binaları okullaştırma şeklinde sürdürmüşlerdir. Binaları okula çevirmeyeceklerine dair senet verdikleri halde ruhsatsız olarak okul açmaya devam etmişlerdir. Maarif Umûmiye Nizâmnamesi’nde; okulların açılması ve eğitime devam etme şartı olarak ruhsat almaları gerektiği, aksi takdirde okulların kapatılacağı ifade edilmiştir. Ancak Cizvit misyonerleri ruhsat aldıkları okullarda bile eğitim adı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu durum üzerine devlet ve mahalli idareler tarafından tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Açılacak okulları vergilendirme yoluna giderek Cizvitlerin faaliyetleri sınırlandırılmak istenmiştir. Ancak Cizvit misyonerleri açtıkları okulları mabed, hastahane vs. gibi göstererek vergiden muaf tutmaya çalışmışlardır. Alınan diğer bir önlem ise; durumun Kayseri Mutasarrıflığı ve ilgili nezaretlere bildirilmesi olmuştur. Devletin aldığı diğer tedbir ise; okul açmak için padişah iradesi şartı getirilmesi olmuştur. Ancak devletin aldığı tüm tedbirlere rağmen II. Abdülhamid döneminde Cizvit misyonerlerinin açtıkları okullarda artış yaşanmıştır.

Misyonerlik faaliyetleri dün olduğu gibi bugün de önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Misyonerlik ve misyonerlerin dini ve siyasi faaliyetleri ile ilgili ciddi araştırma ve çalışmalar yapılmasına karşın Cizvit misyonerlerinin Anadolu’daki eğitim faaliyetlerine dair bilimsel çalışmaların yetersizliği dikkatleri çekmektedir. Bu alanda yapılacak kapsamlı çalışmalar; konunun ciddiyetinin anlaşılması ve konu üzerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterici olması açısından önem taşımaktadır.

⁷¹ BOA, YPRK.MŞ.7/23, Leff 1, 10 Şaban 1321/21 Kasım 1903.

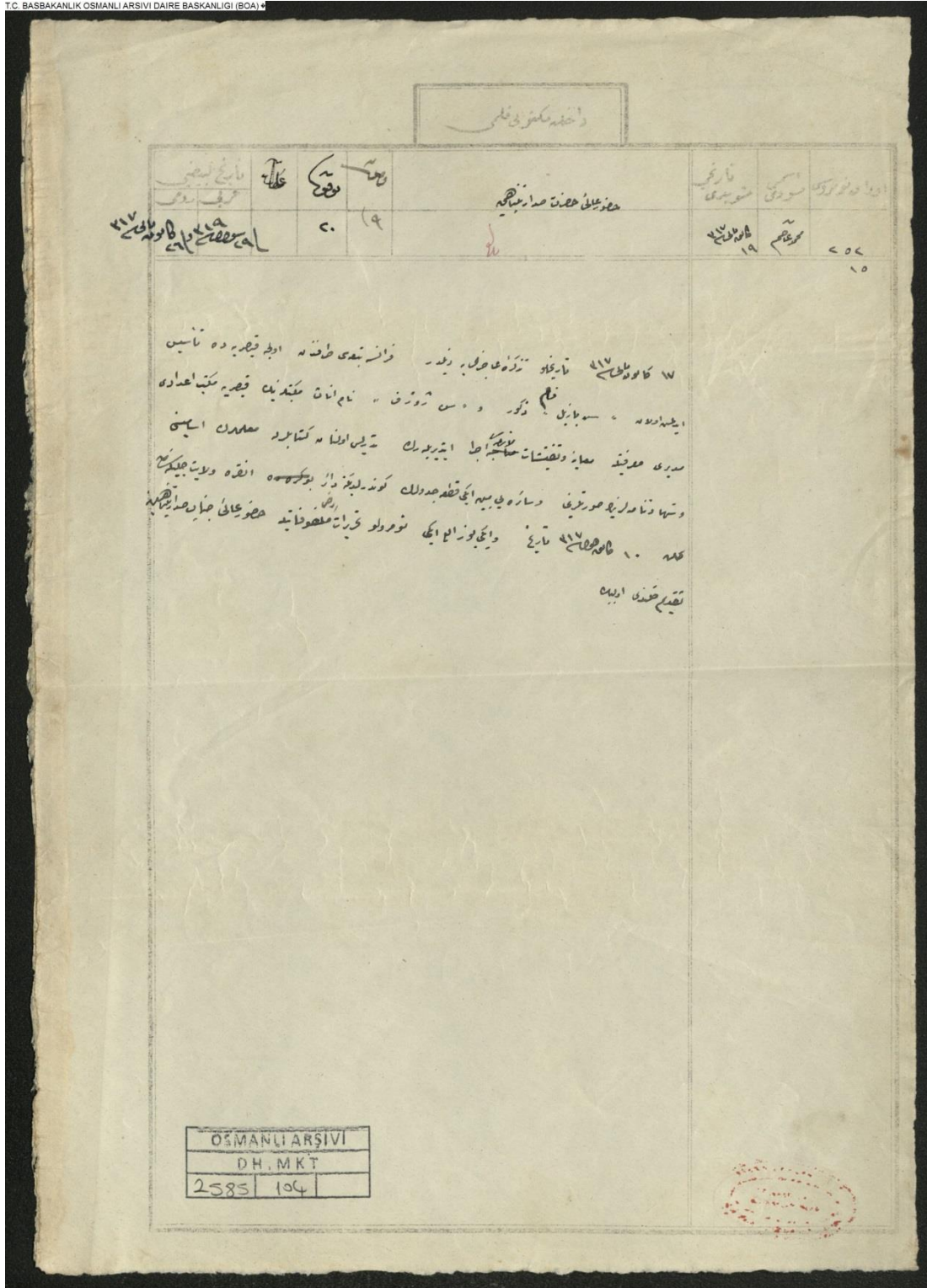
EKLER

Ek-1: Fransız misyonerlerinin Kayseri'de mesken olmak üzere inşa edip daha sonra ruhsatsız ve taahhütlerine aykırı olarak mektep ve mabed şekline dönüştürdükleri bina hakkında.

A.)MKT.MHM.00700.00003.006

Ek-2: Fransız tebaasınca Kayseri'de açılan Sen Bazil Erkek Mektebi ile Sen Jozef Kız Mektebi'nin Kayseri Mekteb-i İdadi Müdürü tarafından yapılan teftiş ve ilgili tahriratın Sadaret'e takdim olunduğu.

DH.MKT.02585.00104.001

Ek-3: Anadolu ulemasının azalmasından dolayı misyoner faaliyetlerinin cahil halk arasında çoğalması üzerine eğitim yolu ile tedbir alınması.

انا طولا تا پانه لرده اوتد و بنور علمك كثرته اولدو بئى حالده ايلوم نقصان طارى و بناؤ عليه ايجنى ميسونزلى جهلانك ان نامنى تحريك ايتكله
اولدو بئى طارى اولدو بئى نقصان اسبابك با لدا كه عرض عقده عينا علمنه دار فائق بكت قولدى واسطه سيله بئى اولدو امر و فو بئى طهليت افزان
جناب خدوتيا پيرى مقضار جبينه توفيقا مقربن حضرت شهباز پير بئى و محمد صالح اوطبه اعضا سئى زامن و اسماعيل حقى و محمد عيسى و حسن حلى افزا بئى اوجوب
كيفت با اطراف مذاكره اولدو بئى احمد المنة سابعه و ديا ختوبه جناب خدوتيا پير بئى اكثره رو با ت نامانه لرده مثلا بروسه قوبه انقه
طربزون حبب شام كى كر ك مركز اولدو بئى و كر ك بعضى قضا و قصبانده مشو كو تا بئى و قصبيه و توفاد كى مغلده ايلوم علما
موجود و تدريس و نشر علوم ايتكلده و چونكه بو مغلده اسلاف سلاطين عظام معاللام طاب تر ايتم حضرت ابئى اصحاب خير ك بنا و احيا كرده اي
اولدو بئى مدارسك مستوفى معيت و دنيض اراى اولمى حسيده بو زارى حال قديمى حى فطه ايتكلده اولوب ايتتى بعضى رو با ت نامانه لرده علمك
بولمى و اولدو افق قين اولمى اسباب ايسه بروجده مروض موظف مدارس اولماس و قد بئى بئى ايلال اسلاميه بئى علما به ايتى ايتى كلر حوت
در عجز و معيت سئى معاوضت لازم بئى ايلوم ايتى ايتى كلر بئى اوكى مغلده آنا قانا علمنا نقص ايتكلده و علمك تناقصى جهلكت ترا بئى ايتى
جهان ايسه ايجنى ميسونزلى بئى اضداد و اغفالانه قايمنى موجب اولدو بئى كر ك اوكى مغلده و كر ك سائر مدارس اولدو بئى
حزاب اولمى و با خرد اوقاف مندرسه ناميله ضبط ايتى مدارسك اعمار و اجكرو اساسا بئى مدرسو ايتى بئى قضا و قصبانده مدرسو
ايت سيله مقدر مدرسو تعيينى و بو عملى مدرسو بئى بزمه مناسبه بولدى بئى قضا و قصبيه بئى قرا و نوا حى بئى مستوفى خراج اوقاف سيله
كت و كدار و ايلال اسلاميه بئى و عظ و نصيحت و تحقيق و بيان ايتى بئى ايجنى ميسونزلى بئى اضداد و اغفالانه بئى بال بئى
براقه جئى كبر بو ناما قونا ايا كيت جهلكت و حى از اليز موجب اولدو بئى مذاكره قاصده جبينه مزون بولمى ايسه بئى حالده امر و زمانه

ستو کتاب افزو حضرت بئى
رس اولدو
العلى
العلى
العلى
العلى
العلى
در سئى كلى
احكام
احكام
احكام
احكام
احكام

Y.PRK.MŞ 7/23

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.}MKT.MHM.700/3

BOA, DH. MKT. 442/47

BOA, DH. ŞFR.336/82

BOA, DH.MKT. 2585/104

BOA, DH.MKT.1859/93

BOA, DH.MKT.22/39

BOA, YPRK.MŞ.7/23

Kaynaklar

Acartürk, Ertuğrul, Ramazan Kılınç, Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve siyasi Perspektiften Analizi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı: 2, 2011.

Aktüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2018.

Ay, Serdar, *Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Niğde Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2007.

Aydın, Mithat, Misyonerlik Kısacasında Nesturiler: Katolik, Ortadoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faliyetleri ve Bunun Sonuçları", *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Sayı 60, Ağustos 2011.

Çavdar, Tefik, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1970.

Çelik, Hülya, Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'de Eğitim Faaliyetleri, *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015.

Demir, Aybars, Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, C. 51, S. 2, 2002.

Erdem, Mustafa, Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri, *İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi (17-18 Nisan 2004)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Güngör, Ali İsmail, *Cizvitler ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2001.

Kocabaşoğlu, Uygur, Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998.

Konan, Belkıs, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

Pekak, M. Sacit, Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve çevresindeki) Osmalı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi, *Turkish Studies İnternational Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014*, p. 885-928, Ankara-Türkiye.

Sevinç, Bayram, *Hıristiyan Olan Türkler ve Türk Misyonerler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Sevinç, Necdet, *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul 1975.

Sevinç, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2009.

Sezer, Ayten, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim Öğretim Faaliyetleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16 (1999).

Shaw, Stanford, Ezel Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, E Yayınları, İstanbul 2000.

Süme, Mehmet, *Develi Kazası (1839-1910)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

Taş, Tülin, *19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.

Tekin, Zeki, Enes Gökdağ, "II. Abdülhamid İstanbul'unda Yabancı Okullara Genel Bakış", *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (3), s. 320.

Temizer, Abidin, Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, 11/12 (2013).